

En Jaume Tusal amb un nadiu del Rif Oriental

EN JAUME TUSAL I SOLÉ: UN IGUALADÍ A LA GUERRA DEL MARROC

ESTEVE VALLS I ALECHA

La guerra del Marroc va ser la gran evidència que, durant el primer quart de segle XX, els interessos del govern i les classes altes de l'Estat espanyol es trobaven a una distància abismal de les necessitats quotidianes de la immensa majoria de la població. Aquesta contesa bèl·lica, que es va arrossegar durant prop de vint anys, va esdevenir ben aviat un malson per als governs de torn, que no sabien com resoldre un conflicte que, a banda de minar la confiança del poble en els seus representants, s'estava convertint en una autèntica sagnia per a les arques de l'Estat.

En una època en què el servei militar era obligatori i durava ni més ni menys que tres anys, no es fa difícil imaginar l'impacte que una guerra d'aquestes característiques deuria produir en la societat espanyola: hi va haver milers de llars humils que van veure marxar els fills a una mort segura per defensar una terra erma i el prestigi internacional d'un Estat i uns governants que els tractaven com a carnassa.

En aquest article ens fixarem, precisament, en un d'aquests joves que van ser mobilitzats en nom del colonialisme. Es tracta d'en Jaume Tusal i Solé, un igualadí que es va veure obligat a anar a fer el soldat amb tot just vint-i-dos anys, i que va tornar, després d'un any de combats, amb la pell colrada i un dietari de la guerra sota el braç. Escrit en un català autodidacte —mai, fins llavors, no havia escrit res en la seva llengua—, aquest manuscrit és una magnífica eina per entendre el veritable sofriment d'aquells soldats que resaven no ser blanc

de les canonades, i per comprendre, des de la pell del mateix soldat, la duresa del dia a dia en una guerra on ningú no volia sentir-se heroi.

Aprofitant que darrerament hem editat el dietari d'en Jaume Tusal —que ell mateix va titular *Memòries Africanes*— per a un treball universitari, presentarem alguns d'aquests passatges inèdits amb la voluntat de completar un xic més aquesta parcel·la de la història d'Igualada. Abans, però, convé tenir clars els orígens i les conseqüències de la guerra en què s'emmarquen.

LA GUERRA D'ÀFRICA

L'any 1859, la reina Isabel II no va poder resistir la temptació d'afegir-se a l'espiral imperialista europeu i va impulsar una campanya militar als territoris del nord del Marroc. Aquesta iniciativa, que va culminar en la batalla de Tetuan, va posar de manifest dues coses: que el potencial militar de l'exèrcit espanyol encara no havia arribat al pitjor grau de decadència i que la campanya militar no havia estat res més que un mer caprici reial que es va anar desinflant com un globus. Els capítols de pau tan sols van atorgar a l'Estat espanyol alguns privilegis econòmics, comercials i religiosos, així com la ratificació del domini de Ceuta i Melilla, aleshores presons militars. A partir d'aquell moment, res: cap pla coherent d'expansió pel nord d'Àfrica, fins al punt que l'única actuació del govern espanyol davant els amenaçadors

interessos expansionistes de França va ser una declaració conjunta amb la Gran Bretanya de suport al sultà marroquí.

ELS PRECEDENTS DE LA GUERRA DEL MARROC

L'any 1898, després de la desfeta colonial d'ultramar, l'Estat espanyol va ensopegar amb un panorama internacional que li era molt desfavorable: arran de la Conferència Internacional de Berlín, celebrada entre 1884 i 1885, Àfrica era un pastís molt ben tallat i repartit entre els diversos estats europeus amb ambicions colonials. Només n'havien restat algunes engrunes sense assignar, i una d'elles era el Marroc.

La maquinària diplomàtica començà a grinyolar immediatament, i cada Estat va exhibir les seves cartes. A causa de la pressió alemanya, la Conferència d'Algesires de 1906 es va convertir en un pacte de respecte a l'*statu quo* del país africà per part de les potències que, com Espanya o França, hi tenien interessos. Feia dos anys, però, que aquests dos estats mantenien en secret un acord sobre la regió, que va desembocar en la creació d'un protectorat hispanofrancès l'any 1912.

L'ESCLAT DEL CONFLICTE

L'any 1909, 1.300 soldats espanyols van morir a mans dels rebels marroquins que intentaven assaltar Melilla. La munió de baixes i l'estat general d'anarquia en què vivia el Marroc van obligar a mobilitzar els reservistes, en una operació que va desfermar la ira popular —les famílies adinerades s'eximien de la mobilització pagant una quota— i que va constituir una des les causes principals de la Setmana Tràgica de Barcelona.

Poc després, el 1911, un cabdill marroquí, Mizzian, va fer una crida a la Guerra Santa, i es va fer fort a Alhucemas. La recuperació de la zona per l'exèrcit espanyol, a la batalla de Kert,

va comportar la mort del cabdill insurgent i la destrucció de la casa del pare d'Abdelkrim, el futur protagonista de la sanguinària desfeta d'Annual.

DEL PROTECTORAT A LA DESFETA D'ANNUAL

El 27 de febrer de 1913 es va promulgar el reial decret que fixava l'organització bàsica del protectorat espanyol, i en el qual es diferenciava entre la zona de sobirania plenament espanyola i la resta de protectorat, on l'autoritat de l'Estat representava l'autoritat del califa (escollit pel govern) i, per tant, del sultà, i on havia d'actuar d'acord amb els tractats internacionals.

Els primers freds entre els ocupants i les tribus locals no es van fer esperar gaire: ben aviat, el cap dels exèrcits espanyols, Manuel Fernández Silvestre, va acarar-se amb El Raisuni, senyor de Yebala i home de gran influència a la zona. El pacte de concòrdia de 1915 va evitar que es vessés més sang, però El Raisuni va tenir sempre presents les humiliacions amb què l'havien obsequiat. El nomenament de Dámaso Berenguer com a alt comissari del Marroc, el 1919, no va millorar gaire la situació.

D'altra banda, a més de les dificultats al camp de batalla, el govern espanyol va anar-se trobant amb multitud d'entrebancs referents a la qüestió neocolonial: mentre l'opinió pública clamava cada cop més per la fi de la guerra i els que anteriorment havien estat interessats en l'ocupació del nord d'Àfrica per qüestions econòmiques ara s'hi giraven d'esquena, els catalanistes demostraven públicament el seu suport als insurgents marroquins, i una França altiva, flamant vencedora de la Primera Guerra Mundial, reclamava mans lliures al Marroc per engruixir el nombre dels seus territoris.

Paral·lelament, El Raisuni fomentava la rebel·lió a la zona occidental del protectorat, i un nou cabdill, Abdelkrim, desencisat per no haver pogut obtenir beneficis econòmics de l'ocupació espa-

nyola d'Alhucemas, també es va rebel·lar a la zona oriental. La conseqüència d'aquesta situació de descontrol va desembocar en un dels majors desastres militars de la història de l'exèrcit espanyol: la pèrdua d'Annual. El 21 i 22 de juliol de 1921, després que els moros conquerissin dues ciutats d'imprevist, el general Silvestre va decidir retirar les tropes d'Annual, i aquesta decisió va comportar la pèrdua de més de 10.000 vides de militars, inclosa la seva. Poc després, els marroquins van anar reconquerint diverses zones de pes.

EL POBLE PERD LA PACIÈNCIA

Tot i que el programa de reconquesta territorial que es va endegar des de Madrid va ser un èxit —amb l'ocupació de Zeluan s'havia arribat a la mateixa línia de possessions de 1909—, i que gràcies a la intervenció del nou alt comissari, Burguete, s'havia pacificat la zona oriental, l'opinió pública va esclatar de nou quan el govern va pagar quatre milions de pessetes pel rescat de tots els presoners que Abdelkrim mantenia en captivitat. A més d'aquest pagament, que serviria al rebel per adquirir noves remeses d'armes, l'exèrcit espanyol va haver d'alliberar tots els presoners marroquins que retenia. Les conseqüències no es van fer esperar: a Màlaga es van produir diversos casos de sedició militar, i Barcelona es va convertir en el nucli de les protestes amb manifestacions multitudinàries.

Els fets d'Annual van fer caure el govern conservador d'Allendesalazar, i el nou govern d'Antoni Maura va dificultar tant com va poder la feina de Juan Picasso, encarregat d'investigar els errors de la fatídica operació militar. Enmig d'aquest clima enrarit, amb una total desconfiança de la població envers l'exèrcit i amb un sistema devaluat i sense prestigi, temorós que l'informe de Picasso arribés a demanar responsabilitats al mateix Alfons XIII, el dia 13 de setembre de 1923 el general José Antonio Primo de Rivera va

instaurar una dictadura militar. El seu propòsit: mirar d'arranjar el desgavell intern de l'Estat.

LA SOLUCIÓ DEFINITIVA DEL CONFLICTE

Amb la intervenció del nou cap d'Estat, l'actuació espanyola va guanyar continuïtat en l'acció i va seguir per primera vegada una unitat de criteris. Alhora, els atacs d'Abdelkrim a les tropes franceses del sud del Marroc van significar la seva condemna a mort: com a conseqüència de l'acord francoespanyol de la Conferència de Madrid, el 8 de setembre de 1925 les tropes espanyoles desembarcaren a Alhucemas i van conquerir Axdir, la capital d'Abdelkrim. Paral·lelament, els francesos feien estralls pel sud, i les derrotes, unides a la desmoralització dels seus homes, van forçar Abdelkrim —això sí, després d'assassinar tots els captius espanyols— a demanar la pau. El 10 de juliol de 1927, el general Sanjurjo proclamava la fi de la rebel·lió en territori espanyol. La sagnia econòmica i la confrontació social derivades del conflicte, però, eren una llosa tan pesant que van acabar esfondrant el sistema dictatorial i monàrquic poc després, l'any 1931.

UN SOLDAT IGUALADÍ AL FRONT

En Jaume Tusal és un claríssim exemple que la urpada de la guerra no perdonava ningú. Nascut a Igualada el 15 de juliol de 1899, fill d'una família humil i amb només dos anys d'escolarització —a l'Escola Pia i en castellà— damunt les espatlles, en Jaume va fer tot el possible per intentar escapolir-se de l'exèrcit, però no va poder evitar que el mobilitzessin justament en el pitjor moment del conflicte.

Coneixedor que en aquella època el servei militar —de tres anys de durada!— era una crida indefugible, i que el més probable era que l'enviessin al conflicte de l'Àfrica, en Jaume va

En Jaume va voltar per tot Catalunya amb la Banda Militar.

dedicar-se a estudiar solfeig per aconseguir una plaça a la banda militar. I sabem per la seva llibreta de notes que, entre el gener de 1921 i el juny de 1923, va dur a terme mig centenar d'actuacions per diversos pobles i viles de Catalunya. Tot i aquesta murrieria, però, no va poder evitar ser mobilitzat, i el 12 d'agost de 1921 va haver d'embarcar al *Barceló*, el vaixell que l'havia de conduir, amb tants d'altres reservistes catalans, a terres africanes. Tenint en compte que la batalla d'Annual havia tingut lloc tot just vint dies abans de la seva marxa, no sembla gaire agosarat pensar que en Jaume va ser un dels afectats directes de l'enviament de noves tropes al Rif, tropes que es desplaçaven per un motiu ben senzill: cobrir els milers de baixes de les darreres desfetes militars.

“A la una i mitxe de la tarda furmar en tot l'equip (sac-murrall en totes las prendas, bosa de custat, una manta, corriatje amp 155 cartuchus i el fusell).

A las dugues i mitxe furmats en el pati del cuartel, grant muhiment extraordinari. Las galerias del cuartel estaban plenas des soldats del Regiment d'Alcantara i dels que quedaban de Vergara, els sargens i oficials pasaban llista per sapiguer els que faltaban mentres el capellá del Regiment reartia a tots els soldats i clases que tenian d'embarcar uns escapularis o una madalla.

A las tres i en el mateix lloc el General de la brigada dirigí la paraula en els expedicionaris

i allí junt en la bandera del Regiment la feu jurar novament a tots i acabant amp las paraulas «viva España» i «viva el rei».

A las cuatra desfile amp la banda i música desde'l cuartel asta a bordo. El trejecta aqueix fou molt pesat per lo molt tems que feia que'estabam carregats pro al mateix tems molt emocionant: las familias o amics dels expedicionaris hi heran a milers en els quals els escapaban las llagrimas tot donant l'ultim adeu en els seus.

Desde la plaça d'Antón Lopez asta a bordo era tanta i tanta la generació que hi habia que ni de un a un podiam pasar.

A las sis em punt la sirena del «Barceló» (que era el barco que teniam de marchar) feia l'ultim senyal de sortida.

En el moll la mateixa animació d'abans i en el por totes las barcas plenas i cuant cumensabem a marchar las músicas de Vergara i Jaen tocaban la marcha Real i el public emp els sombreros i mocadors fent sanyals d'adios com feien lo mateix els expedicionaris desda bordo, asta perdres de bista els uns i altres.

A la vuit el barco ja estava fet una porqueria ni habian mes de la mitat que ja se habian marejat.”

Malgrat l'aparent tranquil·litat amb què descriu la seva partença, en Jaume Tusal no va saber si realment havia de deixar Catalunya fins a unes hores abans de l'embarcament perquè, com tantes altres persones, va voler esgotar fins a l'última possibilitat que li permetés de romandre amb els seus. Uns dies abans, doncs, havia reunit una suculent a paga i l'havia lliurada a un individu perquè anés a fer la guerra en nom seu, en una antiquíssima pràctica que ja recullen uns populars versos de la guerra de Cuba, que diuen:

*Un soldat de Cuba escrivia
a la xicota molt enfadat,
i li deia: “Si és veritat que tu m'estimes,
treu-me de Cuba, compra un soldat!”*

El dia de la partida es va demostrar que en Jaume Tusal havia estat víctima d'una estafa: el soldat que havia comprat no es va presentar, de manera que no va tenir cap més remei que pujar al *Barceló* amb la cua entre les cames. Potser per compensar la seva mala sort, la fortuna va acompanyar el soldat Tusal durant l'any i escaig en què va fer vida pels volts de Melilla, i li va estalviar de participar en les cruels batalles que les tropes espanyoles van dur a terme per recuperar els territoris que Abdelkrim els havia arrabassat. Zeluan, Mont-Arruit... van ser, durant aquells dies, sorrals de cadàvers mig descompostos: *“Avui s’ha reconquistat Monte-Arsuit sens qu’els moros fesin resistència pro lo que sí, es que hi habian molts cens espanyols morts.”*

Aquestes anotacions, datades el 24 d'octubre de 1921, reflecteixen el replegament dels insurgents marroquins i l'avenç progressiu de les tropes espanyoles d'ençà del nomenament de Burguete com a alt comissari del protectorat. Tanmateix, durant els mesos d'agost i setembre encara s'havien deixat sentir les darreres fuetades de les forces d'Abdelkrim, eufòriques després de la batalla d'Annual, i en Jaume Tusal en va viure més d'una des del camp de batalla. El dia 29 de setembre escrivia, sobre la reconquesta de Tizza:

“A la tres i mitxa del mati hem sortit de convoi a la pusició de Tisa qu’el dia 26 no habian pogut entrá.

A las nou entrabam en foc, las balas de l’enemic es creuaban demun nostre a milers, a la primera embastida que donem ja ens fan armar el fusell emp el machet, despues de 50 pasas eran tantas las balas que queian qu’han manát tirarse a terra i allí anban matár a tres i feri a molts el panic era grant jo només pansaba qu’amp la ajuda del S.Crist de Igualada no’m tocaria cap bala.

A las tres i mitxa de la tarda sortiam d’aquell terrible combat resultán 7 morts i 64 ferits solament del nostre batalló i de la companyia fariren tambe el Capitá i l’elferez.

A la vuit del vespre arribabem a Cabrerisas molt cansat perque amés d’aber corregut tot el dia, de Tisa a Cabrerisas hi ha una 14 Kilomts.”

En aquell ambient hostil, el territori pedregós i desnivellat del Rif era immillorable perquè les guerrilles castiguessin l'enemic amb incursions llampec. De fet, qualsevol missió que comportava allunyar-se uns metres del campament base es podia convertir en un viatge sense retorn per als soldats espanyols: el coneixement del territori i la rapidesa de moviments dels rebels van ser les grans xacres que l'exèrcit invasor va haver de suportar durant els mesos de guerra i la major causa de desgast —físic i psicològic— entre les seves tropes. Així relata aquestes escaramusses en Jaume Tusal, recollint, a més, els rumors i sensacions que circulaven entre els soldats:

- Dia 14 de setembre de 1921: *“Els moros desde la muntainya el Gurugú bombardeijan els nostres campaments i la ciutat de Melilla emp el canons qu’ens habian robat en la evacuasió d’aqueixos terrenys, pro las canonadas aqueixas no explotaban i eran molt poch el mal que pruduian.”*

- Dia 17 de setembre de 1921: *“A las vuit del mati sota la muntainya «l’Atalayán» els moros desde el Gurugú han fet alguns dispars de canó matán a un caball d’un oficial i si no han fet desgracias estat perque no els ha dat la gana perque en aquells reclots eram uns deu mil homes i de las canonadas que tiraban no n’explotaba cap i només n’han tirat unas vint o vintisinch.*

Segonts diuen el que tira en el Gurugú es un cabo d’artilleria qu’está presoner dels moros i el fan tirar a la forsa i ell fá de modo que no explotin per no fer malt en els seus compainys.”

- Dia 14 de gener de 1922: *“Avui, com cada dia al anar a vuscar el rancho a la pusició (era el segon a las 4 ½ de la tarde) s’havian amgat 2 moros sens ser vistos entre las moltas pedres que hi ha en el camí, i al pasar els 4 que anaven en el rancho, (2 de protecció i 2 en la caldera) per el*

lloc qu'estaven els moros tiran una descarga a 2 metres i matan en els que portaven el fusell i el altres dos com que no duhien armes prous trevalls han tingut en poguer escapar-se sens ser agredits, i allavors a cops de gumias han acabat de matar en els 2 moribons i s'han apoderat dels fusells, que per lo vist era son intent.

Com que tot ha estat en un moment cuan nosaltres ens hem donat conta i em sortit a protegir ja hi havia la desgracia feta i sols em pugut tirar tres o quatre tirs contre els agresors que acababen de desapareixa entre pedres i barancs.

Els 2 agredits eran catalans E.P.D."

Aquest darrer passatge testimonia que en Jaume Tusal no era pas una excepció a la seva zona: la presència de catalans sovintejava —ja hem comentat que la guerra africana fou el detonant de les revoltes de 1909 a Barcelona— i el contacte amb desplaçats de la seva terra es va convertir en un dels pocs pal·liatius de la desmoralització que amenaçava els soldats durant aquell període de nits sense dormir, caminades inacabables i combats sota les inclemències del temps. De fet, el dietari de guerra d'en Jaume registra la trobada d'aquest amb, com a mínim, dos soldats més de la seva ciutat natal, Igualada: una el dia 4 de setembre de 1921, quan explica que l'alferes Bartomeu Muntané ha resultat ferit en una emboscada; i la segona el 15 de novembre del mateix any, quan es troba amb el seu bon amic Gaspar Sagués, amb qui va poder passar un parell de dies.

En Jaume Tusal va posar punt i final a la seva participació a la guerra del Marroc en algun punt entre el 18 de setembre de 1922, després de recuperar-se d'un brot de paludisme que el va retenir dues setmanes a l'hospital, i el 24 de desembre del mateix any, quan sabem de la seva pròpia mà que ja actuava de nou amb la banda militar. Sigui com sigui, el més probable és que aquest igualadí fos un dels 20.000 homes que van ser repatriats com a conseqüència dels acords entre el general Burguete i El Raisuni, que van comportar la pacificació de

la meitat occidental de l'illa i el relleu de milers de soldats que van tornar amb la pell colrada i la voluntat de no mirar mai més enrere.

Avui, la Trini Tusal, filla d'en Jaume, encara dubta que aquell home seriós i recte, però pacífic per damunt de tot, hagués arribat a fer mal a ningú. D'entre els seus records més vius, destaquen les paraules del seu pare quan revivia la llàstima que li produïen aquells marroquins que el miraven suplicants: "*Paisa, paisa, yo ser amigo de España*". Tanmateix, les ordres dels superiors eren clares: "*Si s'ha de disparar algun tret, no ve d'un...*" I els invasors els talaven els arbres i els arrancaven les portes per avivar les fogueres dels seus campaments, caus d'espanyols en un desert de ressentiment...

La guerra del Marroc va ser un conflicte traumàtic que es va saldar amb el daltabaix polític més important del primer terç del segle XX. Però, per damunt de tot, va suposar la pèrdua de milers de vides d'uns homes que, després de ser arrencats de les seves llars, van viure durant mesos amb un fusell i les queixes dels morts per companyia. Les seqüeles psicològiques d'un impacte com aquest mai no es tindran prou en compte.

Per sort, el temps és sempre un remei infal·lible. Diu la Trini que, passats uns anys, quan en Jaume veia una dona amb un pentinat estrofolari, no dubtava a deixar-li anar: "*Però on vas, amb això? Si sembla la muntanya del Gurugú!*".

ESTEVE VALLS I ALECHA (Igualada, 1984) és estudiant de Filologia Catalana a la Universitat de Barcelona i afecionat a la història local. El 2001 va rebre diversos guardons pel seu treball de recerca, una comparació dels models educatius català i navarrès entre 1931 i 1944, amb especial èmfasi en la situació que es va viure a Igualada. En l'actualitat treballa com a becari de la UB en un projecte de dialectologia catalana, i recentment li ha estat atorgat el premi *Carme Serrallonga* a la qualitat lingüística.

El soldat Tusal entre 1921 i 1922